

У. М. Свяржынскі. «Гістарычныя запіскі» Ф. Еўлашоўскага. Мн.: Навука і тэхніка, 1990. 122 с.

Даследаванне асаблівасцей мовы і стыля асобных, перш за ўсё неапублікаваных, помнікаў беларускай пісьменнасці XIV—XVII ст.ст. (у тым ліку і мемуарнага жанру), паколькі гэта дае падставу судзіць аб характары і тыпах старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы ў цэлым, — адна з найбольш актуальных задач сучаснага беларускага мовазнаўства. У гэтай сувязі бяспрэчную цікавасць уяўляюць «Гістарычныя запіскі» навагрудскага падсудка (памочніка судзі) Ф. Еўлашоўскага (1546—1619), таму што поўнае і ўсебаковае вывучэнне складанай і арыгінальнай моўнай сістэмы іх, нягледзячы на наяўнасць шэрагу прысвечаных ім даследаванняў айчынных і замежных вучоных, фактычна не праводзілася. У манаграфіі побач з апісаннем жыццявага шляху і дзейнасці аўтара (акрамя афіцыйнай пасады, названай вышэй, ён быў мастаўнічым, судовым абвінавачаным, дэпутатам сейма, займаўся інвентарызацыяй маёмасці), з улікам параўнальнай характарыстыкі арыгінала яго мемуараў, іх рукапіснай копіі, што захоўваецца ў Львоўскай бібліятэцы АН УССР, публікацыі тэкста, ажыццёўленай у 1886 г. гісторыкам В. В. Атановічам, і перакладаў на польскую мову, разглядаецца сістэма пісьма, што складалася пад уздзеяннем розных аб'ектыўных і суб'ектыўных фактараў, выяўляюцца і інтэрпрэтуюцца ўсе найбольш істотныя асаблівасці вывучаемага помніка пісьменнасці на ўзроўні графікі, арфаграфіі, фанетыкі, граматыкі і лексікі. Пры гэтым вывучаюцца фактычны матэрыял параўноўваецца і супастаўляецца з адпаведнымі з'явамі і фактамі, якія найшлі сваё адлюстраванне ў іншых, блізкіх па жанру і часу напісання помніках старабеларускай пісьменнасці («Баркалабаўскі летапіс», «Дыярыуш» А. Філіповіча) і сучасных народных гаворках Навагрудскага раёна Гродзенскай вобласці, ураджэнцам і пастаянным жыхарам якога быў аўтар упамянутых запісак. Іменна такі падыход да даследавання канкрэтных моўных фактаў дапамагае вызначыць вытокі і спецыфіку складанай і вельмі своеасаблівай моўнай сістэмы аналізуемага твора, яго месца ся-

род іншых помнікаў старабеларускай пісьменнасці, асэнсаваньне ступень і характар даволі значнага польскага ўплыву, абумоўленага шэрагам унутрымоўных і экстралінгвістычных фактараў, высвятленню якіх таксама ўдзяляецца належная ўвага.

Як адзначаецца ў даследаванні, кірылаўская ў аснове графіка «Гістарычных запісак» (у складзе яе 40 літар, з дапамогай якіх на пісьме перадаецца не толькі гукавое, але і лікавае значэнне) характарызуецца поўнай адсутнасцю літары ь, архаічнага дыграфу *ou*, ужываннем *ь* (па-ерыка) у асноўным для фіксацыі *j* у становішчы пасля галосных (во^{ны}, га^{ду}кн, брата^ь), дыграфу *кз* як сродка перадачы выбухнога *г*, а таксама лацінскіх літар польскай мадыфікацыі (*з*, *е*) для абазначэння насаваых галосных, якія з прыкметнай рэгулярнасцю ўжываюцца ў канчатках вінавальнага і творнага склонаў адзіночнага ліку назоўнікаў жаночага роду і ў адпаведных формах прыметнікаў і парадкавых лічэбнікаў (зналісмы велка мило^{ст}, чапка рутіл^{мэ}, под права пер^{сь}). Увогуле графіка-арфаграфічная сістэма як крыніца вывучэння мовы аналізуемага помніка пісьменнасці на ўзроўні фанетыкі дазваляе вызначыць такія асаблівасці, якія сведчаць не толькі аб прыкметным польскім уплыве, але і аб сувязі яе з жывой гутарковай мовай таго часу. Да ліку апошніх як найбольш характэрныя апраўдана і абгрунтавана адносяцца наяўнасць гука *у* на месцы *в* (упоминать), фрыкатыўнага *г* на месцы выбухнога (готовый), звонкіх *з*, *д* на месцы глухіх *с*, *т* перад звонкімі (збыть, згореть), ацвярджэнне *р* (писар^ь), шыпячых (муж^ь, плач^ь) і *ц* (сэ^ьца, ро^ьбо^ьницы).

На марфалагічным узроўні, як гэта ўстаноўлена ў працэсе даследавання, сярод помнікаў старабеларускай пісьменнасці «Запіскі» выдзяляюцца надзвычай моцным адлюстраваннем польскага моўнага ўплыву, асабліва ў сістэме дзеяслоўнага формаўтварэння. Аб гэтым яскрава сведчыць ужыванне апісальнай формы 3-й асобы адзіночнага ліку загаднага ладу з сцягнутай часціцай нех^ь (не^ьн^ь па^ьѡ^ьда), будучага складанага II (па^ьбо^ь прыве^ьт буде^ь рачн^ь), форм 1-й асобы адзіночнага і множнага ліку так званага злітнага перфекта, у складзе якога звязка далучаецца непасрэдна да фра-

зеолога-акустычных прыкмет (па месцу, спосабу ўтварэння гука, удзелу галаса) і некаторых іншых, характэрных для іх агульных або прыватных параметраў.

Адным з фанетычных працэсаў, што актыўна ўплываюць на адаптацыю іншамовнай лексікі, з'яўляецца метатэза, пад якой разумецца ўзаемная перастаноўка гукаў або складоў у саставе слова на асіміляцыйнай ці дысіміляцыйнай аснове. Усе асноўныя разнавіднасці кансанантнай і вакальна-кансанантнай метатэзы: менавіта кантактная і дыстантная, двухбаковая і аднабаковая, а таксама так ці інакш звязаная з гісторыяй плаўных праславянскай пары, вынікі якой па-рознаму адлюстраваліся ў славянскіх мовах, зноў-такі падрабязна разглядаюцца ў рабоце са спасылкамі на фанетычныя дадзеныя розных славянскіх (у тым ліку і беларускай: гл. с. 80, 82, 83) і неславянскіх моў.

Асобны раздзел манаграфіі прысвечаны інтэрпрэтацыі ўмоў і адлюстраванню вынікаў працякання адаптацыі іншамовнай лексікі пад уздзеяннем унутранай (ўзаемадзеянне лексем уласна рускай мовы) і знешняй лексіка-семантычнай аналогіі. Сутнасць апошняй зводзіцца да высятлення таго, як уплывае лексіка мовы, з якой запазычана слова і праз якую (якія) яно было запазычана, на афармленне вобліку яго ў рускай перадачы. На жаль, у сувязі з неабходнасцю па незалежных ад аўтара прычынах абмежаваць аб'ём манаграфіі па-за яе межамі засталіся заслужоўваючы ўвагі назіранні над спосабамі фіксацыі галосных і зычных гукаў у словах, запазычаных з розных моў-першакрынц, а таксама звязаныя з пасрэдніцкай ролю нямецкай мовы ў перадачы тапанімікі і атранімікі раманскага паходжання. Па той жа прычыне не знайшлі поўнага адлюстравання (гл. заўвагу аўтара на с. 25) розныя аспекты марфалагічнай адаптацыі ў рускай літаратурнай мове дапятроўскай пары. У ёй разглядаюцца толькі асноўныя палажэнні афіксальнай, прэфіксальнай і флектыўнай унутранай і знешняй марфалагічнай аналогіі, якая нярэдка суправаджаецца рознымі фанетычнымі працэсамі, пераважна з ліку разгледжаных вышэй.

Пэўную ролю пры адаптацыі іншамовнай лексікі адыгрывае так званая гіперкарэкцыя ці памылковае выпраўленне слоў і іх форм на аснове няправільнага этымалагізавання. Прычыны і вынікі праяўлення яе як з'явы арфаграфічнай усебакова разглядаюцца ў апошнім раздзеле манаграфіі.

Як становіцца належаць адзначыць таксама і тое, што ў манаграфіі на падставе даследавання тэкстаў, якія не вылучаліся раней, вызначаюцца слухныя меркаванні па этымалогіі паасобных слоў, удакладняецца час першай фіксацыі некаторых запазычанняў-еўрапеізмаў. У цэлым цікавая і карысная работа, напісаная добрай літаратурнай мовай, з'яўляецца прыкметным укладам у русістыку і з пэўных можа быць выкарыстана ўсім, хто цікавіцца гісторыяй рускай мовы і рускай культуры.

А. П. Груцо

St. Gajda. Wprowadzenie do teorii terminu. Opole, 1990. 145 s.; Яго ж. Współczesna polszczyzna naukowa: Język czy żargon? Opole, 1990. 138 s.

Дырэктар Інстытута польскай філалогіі Вышэйшай педагагічнай школы ў Аполе прафесар Станіслаў Гайда ў сучасным славяназнаўстве вядомы як даследчык і папулярызатар разнастайных праблем тэрміналогіі. На працягу двух дзесяткаў гадоў з-пад яго пяра выйшла нямала арыгінальных прац, у якіх на матэрыяле розных славянскіх моў (праўда, беларускі матэрыял да апошняга часу не выкарыстоўваўся) даследуюцца як тэарэтычныя, так і чыста практычныя пытанні тэрмінаўтварэння. Аб плённасці навуковых пошукаў вучонага сведчаць і рэцэнзуюмыя кнігі.

У першай з іх аўтар даследуе ў асноўным агульнатэарэтычныя палажэнні тэрміналогіі. Услед за У. Даніленкам ён вылучае адзінаццаць найбольш значных праблем навукова-тэхнічнай тэрміналогіі, сярод якіх: вызначэнне паняцця тэрміна, статус тэрміна як лексікалізаванага адзіства, семантыка тэрміна, «граматыка» тэрміна і інш. Некаторыя з гэтых праблем і сталі прадметам канкрэтных даследаванняў польскага вучонага. Так, у раздзеле «Значэнне тэрміна» С. Гайда падрабязна асвятляе такія пытанні, як тэрміналагічнае паняцце і значэнне, полімарфізм і сіцісласць (кандэнсатнасць) тэрміна, сінанімія ў тэрміналогіі, сістэмнасць тэрмінаў і тэрміналагічная сістэма і інш. Аднак вельмі каротка і сіцісла, толькі штрихамі адзначаюцца такія актуальныя пытанні, як тэрмін у працэсе навучання, тэрміналогія і папулярызацыя навукі.

Своеасаблівым працягам першай кнігі з'яўляецца наступная работа, напісаная ў навукова-папулярнай форме. Першыя тры раздзелы яе прысвечаны як гісторыі становлення тэрмінаў, так і сучаснаму стану польскай тэрміналагічнай сістэмы. Вучоны прыводзіць агульную схему развіцця навуковых ведаў, пачынаючы з антычнасці і да нашых дзён. У гэтай генеалогіі ён вылучае 5 этапаў, апошні з якіх (эпоха пасля XX ст.) у цэлым можа паўтарыць першы этап (старажытна-антычны, калі была адна непадзельная навука і адна мова навукі — грэчаская (пазней лацінская), але на больш высокай ступені развіцця ведаў. Як лічыць С. Гайда, XX ст. з яго імклівым працэсам інтэграцыі, з зараджэннем міжгаліновых, полігаліновых і надгаліновых навук ставіць на першы план сам аб'ект даследавання, розныя бакі і ўласцівасці якога пачынаюць вывучацца ў многіх дысцыплінах. Далейшае ўзмацненне ўзаемных ведаў і можа прывесці да вышэйшай аднасці розных навук, да іх ўзаемапрапранікнення і ўтварэння новых навук.

У 4—6 раздзелах кнігі разглядаюцца пытанні граматычнага і кантэкстуальна-стылёвага плану, вылучаюцца словатворчыя магчымасці навуковай мовы, прыводзяцца цікавыя статыстычныя падлікі выкарыстання слоў розных часцін мовы ў спецыяльных тэкстах і адпаведных слоў-